
Geliefde landgenoten,

De Staten-Generaal hebben met Ons, Koningin der Nederlanden, afgesproken dat het handelen van de koning voortaan niet meer staatsrechtelijk relevant is. Nu mijn macht is verdwenen, is ook mijn vrijheid zo toegenomen dat ik mij vandaag in enkelvoud kan uitdrukken.

Het oplossen van sommige vraagstukken kost veel tijd. Niet zelden klinkt het verwijt dat de parlementaire democratie met haar periodieke verkiezingen tot kortademigheid van de besluitvorming leidt. Politici zouden immers niet verder kijken dan de volgende verkiezingen omdat daar de afrekening plaatsvindt. Dit verwijt lijkt mij slechts gedeeltelijk juist. Politici weerspiegelen de tijdshorizon van de kiezer. Als kiezers van politici verlangen dat zij wel de belangen van de toekomstige kleinkinderen in het oog houden zal de tijdshorizon van de politicus onmiddellijk uitdijen.

Ik zou daarom willen dat we wat verder kijken dan onze (politieke) neus lang is. Er zijn veel toekomstige geschetst in romans, scenario's en religieuze documenten. Zekerheid betreffende de toekomst is daardoor niet ontstaan. Het belangrijkste wat we van deze voorspellingen leren is dat we onzekerheden met veerkracht en flexibiliteit tegemoet dienen te treden. Ik zal een aantal voorbeelden geven van belangrijke ontwikkelingen en dilemma's waarmee ik niet alleen aandacht wil schenken aan de huidige generaties, maar ook aan enige toekomstige.

Nederland

De stemming in het land komt tot ons via media. Mij is onduidelijk of de media de atmosfeer registreren of creëren. Moeten wij nu werkelijk geloven dat vandaag onverholen optimisme ons allen heeft bevangen en o zo blij maakt waar we een jaar geleden nog alleen donker grijs en zwart waarnamen? Evenwicht is ver te zoeken. De hysterie is steeds nabij. Een rustiger beeld: ook al zijn we vooral Europa, we hebben als Nederland een eigen identiteit waar we trots op mogen zijn. Tijdens mijn staatsbezoeken merkte ik dat velen bewondering voor ons land hebben. We winnen aan de lopende band prestigieuze prijzen op het gebied van architectuur en vormgeving. Nederlandse DJ's behoren tot de wereldtop evenals het Nederlandse Danstheater en de Nederlandse Opera. De Randstad is een wereldwijd bestudeerd en bewonderd fenomeen. Nederland is voorloper op het gebied van ontwikkelings-samenwerking en landbouw. Een van de vele aardige ideeën is het opkomend 'zorgtoerisme' naar Nederland toe te trekken. We hebben in ons land nu al honderden zorgboerderijen, onder meer voor overspannen managers. Vanwege ons aantrekkelijk koel klimaat en het bijzondere landschap kunnen we deze faciliteiten gemakkelijk uitbreiden naar hoogwaardige locaties voor zorgtoeristen uit de hele wereld. De beschikbare expertise over de relaties tussen natuur en gezondheid is een exportartikel. Duurzaam toerisme is niet alleen een ecologisch concept maar ook een business case.

Laten we zorgvuldig omgaan met deze identiteit zonder in nationalisme te vervallen en in deze globaliserende wereld onze sterke punten zichtbaar maken en verbreden. Zo krijgen economie, handel en toerisme een impuls. Nederlanders zijn creatief en goed in improviseren, iets dat mensen in de opkomende economieën van Azië missen. De prijzen gaan veelal naar ontwerpers. De ontwerper is iemand die bij uitstek sociale en technologische dimensies aaneen weet te smeden. De ontwikkeling van de competentie tot verbinding van zowel beta als gamma vergt opleidingen waarin deze combinatie centraal staat.

Onderwijs weer in en voor de samenleving

In Nederland spreken we over onderwijs vaak en vooral in economische termen. Onderwijs is dan een investering in het menselijk kapitaal van de toekomst. Die benadering heeft tot veel aandacht voor de verbinding tussen onderwijs en arbeidsmarkt geleid. Daardoor raakte de culturele dimensie verwaarloosd. Ontplooiing levert niet alleen op de arbeidsmarkt baat op. Ze verhoogt de kwaliteit van leven. Wat opvalt, is dat de schooltijd wel heel lang duurt, en dat veel scholen in maatschappelijk isolement verkeren. Dat isolement lijkt me onnodig en ongewenst. Benutting van nu al beschikbare nieuwe technologie verrijkt de leerprocessen, vergroot de variëteit van leren, en vermindert de binding aan een specifieke leerlocatie. Nu al leren kinderen meer buiten dan binnen het klaslokaal. Dat leidt tot de vraag of de school in de toekomst nog wel een gebouw zal zijn of juist veeleer een netwerk van relaties door de hele samenleving heen, waarbinnen zich leerprocessen afspelen. Leraren en praktijkleermeesters werken dan waarschijnlijk eendrachtig samen in leerbedrijven en laboratoria waar de meest geavanceerde technologie al aanwezig is.

De zilvervloot

Wat mij stoort is de dubbele houding van de overheid als het gaat om vergrijzing. Aan de ene kant krijgen ouderen via media en landelijke politici te horen dat hun bijdrage als werknemer gewenst is omdat de arbeidsmarkt te kampen heeft met schaarste. Aan de andere kant worden ze in de praktijk op zijn best geduld en nog vaker naar huis gestuurd. Vooral de overheid heeft in de afgelopen jaren het slechte voorbeeld gegeven. Tienduizenden kerngezonde ambtenaren zijn voortijdig afgevoerd. Weliswaar met riante uitkeringen, maar met de boodschap dat ze niet langer gewenst zijn. Wat een verspilling.

Het gejammer over de kosten van de vergrijzing is niet van de lucht. Ouderen zijn helemaal niet meer de arme, zieke en behoeftige mensen zoals we ze vroeger kenden. Ze zijn veel beter geschoold dan vroeger, hebben veel gereisd en veel ervaringen opgedaan. Vergeet niet, dat zij enorme veranderingen hebben meegemaakt, die historisch uniek zijn. Natuurlijk komt ouderdom nog steeds met gebreken, maar nu ook met materiele en vooral immateriële rijkdommen. De grote voordelen van een grijzere samenleving blijven onderbelicht.

Ik spreek liever van de zilveren generatie die volop kansen biedt. De nieuwe zilveren generatie heeft veel geld en tijd te besteden hebben en is hierdoor een economische en maatschappelijke factor van betekenis. Het is zonde als de ouderen dat geld opmaken in Spanje, omdat ze zich hier niet meer welkom voelen.

Uiteraard is het nodig dat er genoeg werkende mensen in de samenleving aanwezig zijn. De analisten die uit de beschikbare gegevens hebben geconcludeerd dat ons land een ruimhartig immigratiebeleid moet voeren en veel nieuwe jonge werkers moet verwelkomen hebben mijn steun, ook al weet ik dat de actuele politiek een ander deuntje zingt.

Kosten zorg behoren juist te stijgen

Stijgende kosten in de gezondheidszorg worden veroorzaakt doordat er meer ouderen zijn en ze voortdurend ouder worden; Onzin. De vergrijzing is slechts verantwoordelijk voor een heel klein deel van de stijging. Ook nieuwe behandelmethode en medicijnen zorgen ervoor dat een steeds groter deel van het BNP opgaat aan de gezondheidszorg. Een rijkere samenleving doet er goed aan een groter deel van het inkomen aan zorg te besteden.

Door gebruik te maken van nieuwe technologieën zijn we in staat in een zeer vroeg stadium diagnoses te stellen. Dit leidt tot nadruk op preventie, verandering van levensstijl en geïndividualiseerde medicatie en behandeling. In de toekomst zal de

mens langer een betere kwaliteit van leven hebben. Dit heeft grote positieve gevolgen voor de economie. Kwaliteit van Leven is topprioriteit. Economische groei wil tot nu niet altijd zeggen geestelijk welzijn. Niet alleen lichamelijk maar ook geestelijk welzijn is een van de belangrijkste productiefactoren. Ik verwacht dat een grote kostenverschuiving van zorg naar preventie zal plaatsvinden.

Solidariteit en de vraag hoe maakbaar we de mens willen hebben zijn belangrijke vragen waar in dit vraagstuk mee omgesprongen moeten worden.

Blijven we rupsjes nooitgenoeg?

Er wordt veel over schaarste gesproken; en terecht. Als je geen drinkwater en geen eten hebt, omdat de velden in jouw dorp verdord of vernietigd zijn, je waterputten uitgedroogd of vervuild en je midden in het vuil moet leven, ben je beroofd van je meest fundamentele levensvoorwaarden, zeker als je ook nog geen werk kunt vinden, omgeven bent door geweld, criminaliteit en oorlog.

De wereldwijde toenemende schaarste aan grondstoffen, water en energie kan binnen afzienbare tijd leiden tot een economische depressie, oorlogen, ziekte en sterfte; ook in Nederland. Schaarste ontstaat deels doordat voorraden eindig zijn, maar vooral omdat grondstoffen niet eerlijk zijn verdeeld. Deze oneerlijke verdeling leidt tot internationale politieke spanningen. Nederland moet —onder andere door samenwerking met Europese en andere landen— blijven werken aan sterke internationale politieke verhoudingen en handelrelaties.

Maar dat is niet voldoende. Grote inspanningen zijn nodig om nu en straks te besparen op het gebruik van energie, water en andere grondstoffen. Ons land kan een sterke economische positie verwerven door voorop te lopen bij het ontwikkelen van creatieve substituten voor schaarse materialen. Daarbij is duurzaamheid een belangrijk criterium: schaars wordende materialen en grondstoffen moeten plaats maken voor vernieuwbare alternatieven. Op ieder huis en langs alle spoorbielzen zonnepanelen! Brandnetelteelt voor textiel, algenproductie voor veevoer!

Massasterfte

Het risico voor massale sterfte door infectieziekten is gigantisch. Deze bedreiging geldt niet alleen voor arme landen maar ook voor ons.

Virussen zijn steeds vaker instaat verschillende soorten ziekteoverbrengers en soorten gastheren –dieren, inclusief mensen– te besmetten; ze hebben een omni-voor karakter en evolueren soms sneller dan de medische wetenschap vaccins en medicijnen kan ontwikkelen. Van het vogelgriepvirus dacht men bijvoorbeeld dat het uitsluitend kippen besmette, maar trekvogels blijven ook niet gespaard. Op veel plekken dreigt het virus over te slaan op mens en vee.

Verregaande verstedelijking van natuurgebieden, de benodigde intensivering van de landbouw, armoede, globalisering en klimaatverandering verhogen het risico op nieuwe ziekten, die sneller verspreid zullen worden dan wij ze kunnen stoppen. Door de populariteit van de luchtvaart kan een virus zich nu in luttele uren over de gehele wereld verspreiden. De wereldwijde temperatuurstijging brengt muggen die malaria, gele koorts en dengue dragen naar gebieden waar ze normaal niet konden overleven. Het is slechts een kwestie van tijd tot een grote pandemie van een nog onbekende ziekte uitbreekt.

Alleen zorgvuldig bestuur kan zorgen voor adequaat onderzoek, vroegtijdige signalering en passende maatregelen. Met een variant op een bekend gezegde: Its the quality of democracy, stupid

De maakbare mens

De wetenschap van de toekomst is steeds meer in staat de mens te manipuleren en te veranderen. Implanteerbare chips die verlammingen opheffen en chips die het gezichtsvermogen herstellen, medische monitoring via implanteerbare chips en doseersystemen, genetische manipulatie ter bestrijding van zeer bedreigende virussen en kanker; het zijn zaken die nu al mogelijk zijn. En de toekomst zal nog spannender worden. Verdere verlenging van een gezond leven via genetica en life style klinkt als ver van ons bed, maar het kan sneller realiteit worden dan we denken.

In de toekomst kunnen we het welzijn en de gezondheid van onze bevolking tot op hogere leeftijd vergroten via deze mogelijkheden. Het leidt tot een fitte bevolking die ook op hoge leeftijd nog deelneemt aan zowel de maatschappij als aan het arbeidsproces. Vergrijzing krijgt in een dergelijke context een positiever betekenis.

De vraag is alleen: willen we dit wel? Hoever staan we deze manipulaties en ontwikkelingen toe? Angst voor die technologische ontwikkelingen is bij veel mensen aanwezig. Waar ligt de grens van het ingrijpen? Naast de zegeningen moeten we ook bedacht zijn op privacy, morele waarden en veiligheid. Die zijn bijvoorbeeld aan de orde bij medische monitoringsystemen, bij gentechnologie en DNA-onderzoek waarin verzekeringsmaatschappijen geïnteresseerd zijn. We moeten ook waakzaam zijn voor risico's en bijeffecten bij genetische manipulatie en de ethische aspecten die hierbij een rol gaan spelen.

Very small Big Brother

Robots en slimme, met elkaar verbonden systemen zullen —veel meer dan we nu vermoeden— een steeds belangrijkere rol in ons dagelijks leven gaan spelen. Asimov's 'nanites'—intelligente reparatie robotmieren— zijn dichterbij dan u denkt.

De wereldwijde opkomst van grote en kleine intelligente apparaten en robots en de toepassing daarvan heeft zeer waarschijnlijk grote gevolgen voor het sociale, economische en fysieke domein. Robots die belangrijke taken van mensen net zo goed of zelfs beter dan mensen kunnen, kunnen beangstigend zijn. Nanotechnologie met bijna ongelofelijk kleine werkzame instrumenten biedt ongekende mogelijkheden voor manipulatie: hoe weet jij of ik of we bespioneerd worden door verzekeringsmaatschappijen, overheden of minnaars als de spionagetechnieken zo klein zijn dat ze ongemerkt in je bloedbaan of hersenen geïnjecteerd kunnen worden? Big Brother wordt nog onheilspellender als hij heel erg klein is.

Geven robots mensen de mogelijkheid nog individualistischer te zijn? Zullen we door het ontwikkelen en inzetten van robots voor zorgtaken onze menselijke betrokkenheid verliezen? Worden wij overbodig? Of zal er een grote verschuiving in de arbeidsmarkt plaatsvinden waarin de mens de rol van toezichthouder en ontwikkelaar op zich neemt? Wat moeten wij doen met onze tijd als we niet meer op kantoor, achter de lopende band, op de werkplaats of in de operatiezaal nodig zijn?

Ikke, ikke, ikke en de rest kan stikke?

Ik ben oprecht bezorgd over hoe weinig lessen er getrokken worden uit het verleden als het gaat om armoede, onderdrukking, gewapend conflict en vredesopbouw. Nederland heeft altijd een grote reputatie gehad in het zoeken naar nieuwe en creatieve oplossingen op het gebied van ontwikkelingssamenwerking. Maar de laatste tijd overkomt het me steeds vaker dat men mij in het buitenland vraagt waar wij Nederlanders op dit terrein zijn gebleven. Richten wij ons wel op de toekomst? Weten we de slag te maken naar duurzame verstedelijking? Ik geloof er niets van, want nu al woont méér dan 1 miljard mensen in krottenwijken!

Sociaal is de opgaf

In deze veranderende wereld met zijn eigen wereldproblemen, en wereldkansen, zullen wij ons iedere keer weer af moeten vragen; wat willen we nu eigenlijk? We moeten ons afvragen wat nieuwe technologieën bieden, en welke problemen kunnen ontstaan. Niet alleen nu, maar ook over vijftig jaar. We zullen dus moeten investeren in toekomstgericht onderzoek, niet alleen de technologische aspecten, maar vooral en juist ook sociaalwetenschappelijke, culturele, politieke en ideologische aspecten van (technologische) ontwikkelingen. En dat er naast problemen ook zoveel kansen voor Nederland specifiek zijn, om een economische rol van betekenis te spelen.

Nederland is vol, niet met mensen, maar wel met regels en instellingen. Regels en instellingen groeien vast, in tal en last. De samenleving heeft het daarvan behoorlijk benauwd gekregen. Losmaken en loslaten zijn voor de toekomst daarom erg belangrijk. Vertrouwen in zelfregulerend vermogen van de samenleving is politici vaak vreemd. Zij menen dat nieuwe vraagstukken vragen om nieuw beleid. Dat is minder dan ooit in het verleden het geval. De samenleving zelf beschikt over de nodige veerkracht.

De wijze waarop ons bedrijfsleven samen met NGO's, vaak buiten de politiek om, tracht veerkrachtige concepten te ontwikkelen aangaande duurzame ontwikkeling om catastrofes te vermijden vervult mij met bewondering. Zonder dat ik weet of we nu al de beste oplossingen hebben gevonden.

Ik dank u voor de geboden gelegenheid om al mijn leerervaringen in een toekomstgerichte beschouwing aan u voor te houden. Ik ben verre van volledig geweest. In mijn keuze liet ik mij leiden door eigen passie en kennis. Als u over mijn betoog op verjaarspartijtjes van gedachten wisselt en ook eens reageert, ben ik gelukkig. Van reacties kan ik leren, zodat ik volgend jaar ook weer iets zinnigs te melden heb. U hebt niets aan kletspraatjes, ook niet aan Koninklijke.

Deze rede is geschreven in het kader van de Horizonscan (www.horizonscan.nl) ter stimulering van een meer toekomstgerichte visie. De Commissie van Overleg Sectorraden (COS) is de opdrachtgever van de Horizonscan. Raadpleeg de website voor andere uitingen.

Prof. Dr. Roel in 't Veld en ir. Hans van der Veen
Vorzitters uitvoeringsgroep Horizonscan